

Kur'an'a Göre Şükürün İnsan Hayatındaki Önemi

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 13 Eylül 2023 Kabul Tarihi: 08 Mart 2024

✉ **Mesut İşık**

Dr. Öğretim Üyesi / Assist Prof. Dr.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi / Ağrı İbrahim Çeçen University

İslami İlimler Fakültesi / Faculty of Islamic Sciences

<https://ror.org/054y2mb78>

<https://orcid.org/0000-0001-9210-4533>

misik@agri.edu.tr

Öz

Allah'a kulluk vazifesini yerine getirmek üzere yaratılan insanın dünya ve âhirette saadetini temin edecek değer ve erdemlerden biri de huzur ve şifa kaynağı Kur'an'da imanla eşdeğer olarak kullanılan şükür nimetidir. Bu sebeple makalede huzur ve sükûnet dolu bir hayatı sağlayan en temel etken olan şükürün, Kur'an'da kullanımlarına örnekler verilerek günlük hayattaki vazgeçilmez önemine değinilmiştir. İnsanı hayata bağlayan, ona anlam katan bir değer olarak şükürün, ahsen-i takvim üzere yaratılan insanın kişiliğine, gelişimine, olgunluğuna, ruh-beden sağlığına, erdemli ve mutlu bir yaşam sürmesine eşsiz katkısı üzerinde durulmuştur. İnsanın, mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamasının, rabbine her nefeste derinden şükretmesine bağlı olduğu gerçeği, şükürün madî ve manevî kazanımları örneklerle izah edilmiştir. Çalışmanın neticesinde şükürün, Allah'ın nimetlerinin kıymetini bilme, O'na yakınlaşma hususunda insana yüksek bir farkındalık şuuru ve hayata pozitif bir perspektiften bakma becerisini kazandırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Şükür, Şükran, Minnettarlık.

Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Importance of Gratitude in Human Life According to the Qur'an

Research Article

Received: 13 September 2023 Accepted: 08 March 2024

Abstract

One of the values and virtues that ensure the peace and happiness of human, created to fulfill the duty of worshipping Allah, in this world and the Hereafter, is the blessing of gratitude. In the Qur'an, which is a source of peace and healing, gratitude is used as equivalent to faith. For this reason, this article will delve into the indispensable importance of gratitude, which is the most basic factor ensuring a life full of peace and tranquility according to the Qur'an. It will also touch upon its indispensable significance in daily life. The unique and positive contribution of gratitude, as a value that connects people to life and adds meaning to it, will be emphasized in relation to the personality, development, maturity, mental-physical health, and living a virtuous and happy life of the human being, who was created in the best manner. The article will explain how living a happy and peaceful life depends on being deeply grateful to the Lord with every breath, and it will provide examples of the material and spiritual gains of gratitude. As a result of the study, it was observed that gratitude provides individuals with a high level of awareness and the ability to view life positively by appreciating Allah's blessings and getting closer to Him.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Gratitude, Thanksgiving, Indebtedness.

Summary

In this study, the theme of gratitude is explored as a means to achieve happiness in this world and the Hereafter. It emphasizes placing gratitude at the center of life in our modern world, where spiritual values are gradually eroded as technology advances at a dizzying pace. Gratitude means maintaining an optimistic mood by having the foresight to recognize the blessings given even in the most difficult conditions. Gratitude serves as a healing force for the soul, countering the destructive consequences of whining, complaining, and constant negativity that wear people out and drain their spiritual energy. Being endowed with the virtue of gratitude is an essential moral quality. Gratitude is a characteristic feature of a believer. For this reason, through gratitude, the servant draws closer to their Lord and has the honor of receiving His divine support by gaining His consent and pleasure. Gratitude is the art of maintaining peace and happiness under all circumstances by displaying the foresight to recognize the blessings at hand.

The uses of gratitude in the perspective of the Qur'an and the blessings for which we should be grateful are discussed under various headings. In this context, the indispensable importance of gratitude, which is the most basic factor ensuring a life full of peace and tranquility, is mentioned in daily life. Examples of its use in the Qur'an are provided. The article emphasizes the unique and positive contribution of gratitude, as a value that connects people to life and adds meaning to it. It focuses on its impact on the personality, development, maturity, mental and physical health, and the virtuous and happy life of the human being, created in the best manner. The article explains how living a happy and peaceful life depends on being deeply grateful to the Lord with every breath. It also provides examples of the material and spiritual gains of gratitude. The article discusses how the feeling of gratitude, as a source of peace and abundance, expands a person's horizon of thought. It enables them to appreciate the blessings they have and to benefit from them at the highest level, thus establishing a warm and sincere bond of gratitude with their creator.

In the Qur'an, which is the greatest blessing that Allah has bestowed on His servants, good deeds mean fulfilling the requirements of faith through gratitude. There is an unbreakable bond between piety and gratitude. Piety is the reason; gratitude is explained as a result. In other words, having piety is necessary for being thankful. In this sense, it is used equivalently with the concepts of gratitude, worship, and submission. Additionally, the Qur'an

states that if one abandons gratitude for blessings and responds to them with ungratefulness, punishment will inevitably be incurred while still in the world, resulting in deprivation of blessings and loss of abundance in blessings. In the context of the relationship between wisdom and gratitude, wisdom is considered a means to be grateful, serving as the cause; it has been stated that gratitude is the result. Gratitude is intricately linked with fasting, ease, and glorifying Allah. Fasting, in particular, is regarded as a great blessing worth being thankful for. Additionally, individuals are instructed to treat their parents well, recognizing them as the reason for their existence. It is emphasized, especially for mothers who endure the physical toll of pregnancy and nursing, that gratitude and kindness should be extended towards them.

As a result of the study, it has been determined that gratitude is sometimes used equivalently with faith, good deeds, submission, and piety. There exists a strong cause-and-effect relationship between gratitude and fasting, wisdom, and the provision of happiness in this world and the Hereafter. Additionally, the feeling of gratitude enriches a person's spiritual world, granting the ability to view events more positively and optimistically. It has been concluded that gratitude, as a source of spiritual wealth, holds a unique place in protecting and preserving human mental and physical health. Moreover, it has been determined that gratitude is an inexhaustible treasure, enabling people to be safe, peaceful, and happy in this world and the Hereafter, providing them with Allah's consent, pleasure, love, closeness, and divine support. In this respect, it has been observed that gratitude gives people heightened awareness of the material and spiritual blessings they possess and the ability to approach events more optimistically.

Giriş

Hayata anlam katan bir değer olarak şükür, insan yaşamında vazgeçilmez bir kıymete sahiptir. Zira şükür, insan hayatını anlamlı kılan varoluşsal bir değerdir. Şükür insanın sahip olduğu maddi ve manevi imkânları gösteren bir ışıktır. Mutluluğun anahtarı olarak şükür, hayır ve bereket kaynağıdır. Şükür, insanın içinde bulunduğu şartları olumlu bir perspektifle görmesini sağlar ve daha iyimser bir bakış açısına sahip olmasına imkân tanır. Bu bakımdan şükür, insanı daha olumlu ve iyimser kılarak onun psikolojik açıdan yıpranmasına karşı koruyucu bir sağlık hizmeti işlevi görür.

Şükür, en zor şartlarda bile bahşedilen nimetleri görme basireti sayesinde iyimser bir ruh haline sahip olmaktır. Şükür, insanı yıpratıcı ve manevi enerjisini tüketen sızlanmanın, yakınmanın ve sürekli şikâyet etmenin tahrip edici sonuçlarına karşı sadra ve ruha şifadır. Şükür erdemiyale donanmak önemli bir ahlaki meziyettir. Şükür, müminin karakteristik özelliğidir. Bu sebeple şükür sayesinde kul rabbine yakınlaşır ve O'nun rızasını, hoşnutluğunu ve memnuniyetini kazanarak ilahi desteğine mazhar olma şerefine erer. Şükür, elindeki nimeti görme basiretini sergileyerek her şartta huzurlu ve mutlu olabilme sanatıdır.

Şükür, mevcut imkân ve nimetlerle yetinerek kanaatkârlığı sağladığı gibi elde olmayan imkânları bilinçsizce, ölçüsüzce ve açgözlülükle isteme huzursuzluğundan insanı kurtaran manevi bir şifa kaynağıdır. Diğer bir ifadeyle şükür, insanın imkân dahilinde olmayanları düşünerek sahip olduğu nimetleri ziyan etmesine engel olan önemli bir kazanımdır. Şükür, ilahi yakınlığı ve desteği sağlaması bakımından ruhsal zenginlik ve manevi bir güçtür. Şükür, yaşam felsefesi ve hayat biçimine dönüştürülerek hayır, bereket, huzur, mutluluk ve güven kapılarını açan bir anahtardır.

Teknolojinin baş döndürücü bir hızla ilerlemesiyle beraber manevi değerlerin giderek aşındığı modern dünyamızda şükür hayatın merkezine alarak dünya ve ahiret saadetine nail olmak amacıyla bu çalışmada şükür konusuna değinilmiştir. Kur'an perspektifinde şükürün kullanımları ve şükredilmesi gereken nimetler başlıklar halinde ele alınmıştır. Bu alanda bazı çalışmalar¹ yapılmış olmakla beraber Kur'an perspektifinde şükürün,

¹ Kur'an'da şükürle ilgili çalışmalar için bk. Durak Pasmaz, "Kur'an 'da Şükür Kavramı", *Diyanet İlmî Dergi* 37/3 (1999), 65-78; Hasan Bulut, "Kur'an Bağlamında Sabır ve Şükür İlişkisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 338-355; Bilal Gündüz, *Kur'an'da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Mustafa Boran; *Kur'an-ı Kerim'de Şükür Kavramı* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

insanın günlük hayatındaki kazanımları, huzurlu ve mutlu bir yaşam sürmesindeki işlevine vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

1. Şükürün Anlamı ve Mahiyeti

Şükür kelimesi sözlükte “nimeti görerek ortaya çıkarıp yaymak, iyiliğin kıymetini bilmek/onu övmek ve anlatmak, minnettar olmak, hayvanın az otlarla yetinip semizleşmesi, hayvanın bol süt vermesi, yağmurun sağanak halde yağması, Allah’ın yapılan iyilikleri fazlasıyla mükâfatlandırması” anlamlarına gelmektedir.² Şükür sözcüğü Kur’an’da türevleriyle beraber yetmiş beş kez geçmektedir.³ Aynı kökten türeyen şâkir ve şekûr ise “az da olsa kulun itaat ve ibadetine fazlasıyla karşılık ve mükâfat veren” anlamında Allah’ın güzel isimlerindedir.⁴ Ayrıca şükürün zıttı nankörlüktür. Nankörlük gördüğü nimetin kıymetini bilmemek demektir.⁵ Şükürün eşanlamı ise kanaattir. Zira kanaat azla yetinip elindekinin kıymetini bilmektir.⁶

Şükürün verilen sözlük anlamları göz önünde bulundurulduğunda bu kelimenin kıymet bilmek, artmak, çoğalmak, gürleşmek, fazlaşmak, bereketlenmek gibi temel anlamlara sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle hayvanın mevcut az yemle/otla yetinerek semizleşmesi ve bol süt vermesi bu kelimenin anlam haritasını çizmektedir. Buna göre insanın, elindeki nimeti görüp onunla yetinmesi neticesinde elde edeceği bolluk ve berekete bir gönderme olarak anlaşılabilir. Ayrıca şükür kelimesi, Türkçe “iyiliğin kıymetini bilme ve iyilik yapana bunu hissettirme, nimeti, iyiliği

² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmîrî (Dâr ve Mektebetu Hilâl, ts.), 5/292; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed Avd Mur‘ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-‘Arabî, 2001), 10/10; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-‘arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyin, 1987), 2/702; Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî ibn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Henedâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 2000), 6/681; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâr Sâdr, 1993), 4/423-427; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Muhammed Naîm el-Urkusûsî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle li't-Tibâ'î ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2005), 419; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001), 12/223-227; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemul-lugati'l-‘Arabiyyeti'l-mu'asire* (‘Alemlü'l-Kütüb, 2008), 2/1225-1228.

³ Muhammed Fûad Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li'elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996), 474-475.

⁴ Bekir Topaloğlu, “Şekûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (05 Eylül 2023).

⁵ Ahmed Kalkan, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları* (İstanbul: Step Ajans Matbaacılık, 2014), 9/754-755.

⁶ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1983), 179.

ve sahibini övme, memnuniyeti dile getirme, mutlu bir olay veya durumdan ve yapılan bir iyilikten duyulan hoşnutluğu bildirme⁷⁷ anlamlarında kullanılmaktadır.⁸ Allah'a sayısız nimetlerinden ötürü minnettarlık bağlamında “şükür”; insanlara iyilikleri sebebiyle kadirşinaslık anlamında ise “teşekkür” kullanılmaktadır.⁹

Terim olarak şükür, Allah'ın nimetlerini kalple tasavvur edip dille ifade etmek ve organlarla izhar etmektir.¹⁰ İlâhî sevgi ve şefkati görme basiretini kazandıran¹¹ şükür, Allah'ın nimetlerinin kıymetini idrak ederek Allah'a derin bir minnettarlık duygusu beslemek ve Allah'ın rızası doğrultusunda her nimetten yaratılış amacına uygun olarak istifade etmek demektir.¹² Nimet verene karşı sevgi ve muhabbet hisleriyle dolarak bütün organlarla O'na itaat etmek, isyandan şiddetle kaçınmak demek¹³ olan şükür, nimet verenin yüceliğini ve azametini derinden kavrayarak söz, fiil ve kalple memnuniyet ve minnettarlık duygularını göstermektedir.¹⁴ Sayısız maddi ve manevi nimeti sağanak halinde veren yaratıcıyı kalple sevmek, organlarla O'na yönelip yaklaşmak, dil ile O'nu her an anmak, övmek ve zikretmek¹⁵ anlamlarına gelen şükür, Allah'ın nimetleriyle O'nun emirlerine karşı gelmekten kaçınmak ve O'nun huzurunda takva bilincini kuşanmak demektir.¹⁶ İnsana geniş ufuklar açan ve onun manevi gücünü artıran ahlâkî

⁷ Şükrü Halûk Akalın v.dğr., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), “şkr”, 2233; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Yazar Yayınları, 2014), “şkr”, 1608.

⁸ Hamza Ermiş, *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü* (İstanbul: Ensar, 2014), “şkr”, 485.

⁹ Mustafa Çağrırcı, “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Eylül 2023).

¹⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvudî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1991), “şkr”, 461.

¹¹ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötügen, 2022), 1/147.

¹² Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/81; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, 91.

¹³ Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 100-101; Süleyman Uludağ, *Hayata Süfi Gözüyle Bakmak* (İstanbul: Dergâh, 2017), 197-202.

¹⁴ Muhammed b. Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi istulâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dehrûc, çev. Abdullah el-Hâlidî (Beirut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, ts.), 1/1038; Hasan 'İzzuddîn el-Cemel, *Mu'cem ve tefsîr lugavi li kelimâti'l-Kur'an* (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kütüb, 2008), 2/399.

¹⁵ 'Abd al-Razzâq al-Qâshânî - Ekrem Demirli, *Tasavvuf sözlüğü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 315-316; Ahmed Kalkan, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları* (İstanbul: Step Ajans Matbaacılık, 2014), 9/733.

¹⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, thk. Asım İbrahim el-Keyâlî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2005), 1/345; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012), 338.

bir erdem¹⁷ olarak şükür, Allah'ın nimetlerini sürekli tefekkür etmek, O'nu sevgi ve muhabbetle anmak ve O'nun yasaklarını çiğnemekten şiddetle uzak durma duyarlılığıdır.¹⁸

Kısaca nimetlerin kıymetini idrak edip nimet sahibine derinden şükran ve minnettarlık duygusu içinde itaat ve ibadet etmek olarak tarif edilebilecek olan şükür, Kur'an'da iman, salih amel, kulluk bilinci, nimeti paylaşma, ilahi rehberliğe uygun yaşama, takvanın sembolü, hikmetin sebebi, dünya ve âhîret saadetinin kaynağı olarak geçmektedir.

2. İmanın Göstergesi Olarak Şükür

Kur'an'da Allah'ın, kullarının nankörlük yapmaları durumunda onların iman etmelerine veya şükretmelerine muhtaç olmadığı gibi engin şefkat ve merhametinin¹⁹ bir gereği olarak onların nankörlüğüne razı olmadığı ifade edilmektedir. Aksine yüce Allah kullarının şükretmelerinden yani iman etmelerinden hoşnut olduğunu belirtmektedir.²⁰ Âyette nankörlük yerine küfür kelimesinin; iman yerine şükür kelimesinin kullanılmasını dikkate alarak, iman ile şükürün ve küfür ile nankörlüğün eşdeğer kullanıldıkları sonucuna varmak mümkündür.²¹ Nitekim Kur'an'da küfrün geçtiği yerlerde manevi körlük, manevi sağırlık,²² akıl ve duyuların kullanılmamasına dair ibareler;²³ imanın geçtiği yerlerde ise ilahi çağrıya kulak verme,²⁴ görme, basiret, feraset, akli ve duyuları kullanma gibi ifadeler yer alır.²⁵ Bu bilgiler ışığında denilebilir ki şükür, nimeti görerek saygı dolu bir kalple, derin bir şükran ve minnettarlık duygusuyla nimetin sahibine teslim; nankörlük ise nimeti görmezlikten gelerek nimetin sahibinden gafil ve bihaber olmaktır.²⁶

Kur'an'da, *“Eğer şükreder ve iman ederseniz Allah size ne diye azap etsin ki! Oysaki Allah şükürün karşılığını veren ve her şeyi en iyi*

¹⁷ Rûmî, *Mesnevî*, 1/83; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 615.

¹⁸ Ebû Bekr Abdullah ibn Ebî Dünyâ, *eş-Şükür*, thk. el-Bedr Bedir (Kuveyt: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980), 1/11, 18, 19, 36.

¹⁹ el-Bakara 2/143, 207; Âl-i İmrân 3/30.

²⁰ ez-Zümer 39/7.

²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Terekî (Dâr Hicr li't-Tibâ'e ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 2001), 20/169; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl* thk. İmâm ez-Zeyleî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1986), 4/114; Kerim Buladı, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2015), 52.

²² el-Bakara 2/171.

²³ el-A'râf 7/179.

²⁴ Kâf 50/37.

²⁵ Âl-i İmrân 3/13, 190; Nûr 24/44; el-Bakara 2/179, 197; el-Mâide 5/100.

²⁶ Esmâ Sayın, *Tasavvuf Eğitimi* (İstanbul: Rağbet, 2018), 129.

bilendir.” buyurulmaktadır.²⁷ Bu âyette şükür, imana ulaştıran bir basamak olarak kullanılmıştır.²⁸ Ayrıca iman, nasıl ki mümini başta Allah’ın azabı olmak üzere her türlü tehlikeye karşı bir kalkan vazifesi görerek gözetip koruyorsa, şükürün de aynı işleve sahip olduğu sonucuna varılabilir. Bu bakımdan şükür ile iman arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür.

Bu sebeple denilebilir ki, iman gibi şükür de insanı Allah’ın azabından koruyan bir kalkandır. Nitekim İbrahim Sûresinde “*Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım; fakat nankörlük ederseniz, kesinlikle azabım oldukça çetindir.*”²⁹ buyurulduğu gibi, şükür yerine nankörlük edildiğinde Allah’ın azabına uğramak kaçınılmaz hale gelmektedir. Buna karşılık iman edenler ise, şükür ve imanları sayesinde; Allah’ın lütfu ve rahmetiyle dünya ve âhiret azabından emin ve güvende olma nimetine mazhar olmaktadırlar.³⁰

Allah Teâlâ, kullarını iman etmeye zorlamamakta; tam aksine kendilerine yol ve yöntem gösterdiğini,³¹ bu sebeple, dileyenin şükredebileceğini dileyenin de nankörlük edebileceğini ifade etmektedir.³² İlgili âyette kulların şükretmekle nankörlük yapmak arasında bir tür tercihe tabi tutulurken; şükür iman yerine, nankörlük ise küfür yerine kullanılmıştır. Âyetteki iman, huzur ve mutluluğun; küfür ise huzursuzluk ve mutsuzluğun kaynağı olarak izah edilmiştir.³³ Allah, kullarına doğru ile yanlış yolu gösterdiğini ve kulların bu konuda tercih yetkisine sahip olduğunu dile getirmektedir. Kullarının nankörlük yaparak küfre sap(lan)malarına razı olmayan Allah, onların şükür nimetiyle bezenerek imanın aydınlık yoluna girmelerinden büyük bir hoşnutluk ve memnuniyet duymaktadır.³⁴

3. Salih Amel Olarak Şükür

Kur’an’da³⁵ şükür ile imanın gereklerini yerine getirme anlamındaki salih amel arasında kopmaz bir bağ vardır. Nitekim Nahl Sûresinde “*Allah’ın size verdiği nimetlerin helal ve temiz olanlarından yiyin ve eğer gerçekten*

²⁷ en-Nisâ 4/147.

²⁸ Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd, *Tefsîru Ebî’s-Su’ûd* (Beirut: Dâr İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, ts.), 6/247.

²⁹ İbrâhîm 14/7.

³⁰ en-Nûr 24/10, 14, 20, 21; el-Bakara 2/64; en-Nisâ 4/83, 113.

³¹ el-Beled 90/10; eş-Şems 91/8-10.

³² el-İnsân 76/3.

³³ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’an ve i’râbuh*, thk. Abdulcelil Abdeşelbî (Beirut: ‘Âlemu’l-Kütüb, 1988), 5/5/657.

³⁴ ez-Zümer 39/7.

³⁵ el-Bakara 221/1; ed-Duhâ 93-11; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/366; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Mâtürîdî, *Tefsîru’l-Mâtürîdî*, thk. Mecdî Baslûm (Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2005), 10/563.

ona ibadet ediyorsanız Allah'ın nimetlerine şükredin." buyurulmaktadır.³⁶ Bakara Sûresinde de benzer formda yer alan bir âyette "*Size verdiğimiz rızıkların temizinden yiyin ve eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız O'na şükredin.*"³⁷ şeklinde geçmektedir. Bu âyetlerde verilen nimetlerin helal ve temiz olanlarından istifade edilmesi gerektiği emredilmiştir. Ayrıca bu nimetlere şükretmenin yalnızca Allah'a ibadet etmenin bir göstergesi ve delili olduğu ortaya konulmuştur.³⁸ Bu yönüyle şükür, imanın bir gereği olan salih amel yerine kullanılmıştır, denilebilir. Bu da iman eden bireyin, düşünce dünyasında nimetin kıymetini idrak etmek açısından şükretmenin ne kadar önemli ve vazgeçilmez bir değere sahip olduğunu göstermektedir.

Sebe' Sûresinde Hz. Dâvûd ve ailesine "*Ey Davûd ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır.*" şeklinde bir emir yer almaktadır.³⁹ Âyette şükürün çalışmayla olan ilişkisi göze çarpmaktadır. Kur'an'ın muhtelif yerlerinde olduğu gibi burada da nimetler peş peşe zikredilerek insanlara şükretmeleri için bir çağrıda bulunulmuştur. Bu âyette, şükürün, verilen imkân ve nimetlerin hayır yolunda kullanılması şeklinde⁴⁰ fiilî boyutuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca şükür, Allah'ın nimetlerinin kıymetinin bilinerek O'na kulluk yapılması gerektiği şeklinde de izah edilmiştir.⁴¹

Zümer Sûresinde Resûlullah'a hitaben onun ve ondan öncekilerin şirk koşmaları halinde amellerinin kesinlikle boşa gideceği ve muhakkak kaybedecekleri ifade edilerek şirk koşmak yerine sadece Allah'a kulluğun yapılması ve şükredenlerden olunması emredilmiştir.⁴² Bu âyette şükür, sadece Allah'a kulluk yapmak ibaresiyle eşdeğer kullanılmış olup; şükürün, kulluğun ayrılmaz bir parçası olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁴³ Diğer taraftan Allah'a şirk koşmanın Allah'a karşı yapılmış büyük bir nankörlük olduğu ifade edilmektedir.

Kur'an'ın farklı âyetlerinde Allah'ın, kullarını annelerinin karnından hiçbir şey bilmez halde çıkardığı⁴⁴ ve onlar için kulaklar, gözler ve gönülleri yarattığı; buna mukabil insanların çok az şükrettikleri dile getirilmektedir.⁴⁵ Zira gözlerin şükürü, Allah'ın gerek kitabî gerekse kevnî

³⁶ en-Nahl 16/114.

³⁷ el-Bakara 2/172.

³⁸ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 6/240; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyyeti li'n-Neşr, 1984), 14/309.

³⁹ Sebe' 34/12-13.

⁴⁰ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehâte (Beyrut: Dâru İhyâi Turâs, 2002), 3/567.

⁴¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 3/573.

⁴² ez-Zümer 39/66.

⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/472.

⁴⁴ en-Nahl 16/78.

⁴⁵ el-Mü'minûn 23/78; el-Mülk 67/23.

âyetlerini okumak, görmek, temaşa etmek ve onların ardındaki gizli hikmet ve sırları müşahade etmeyi; kulakların şükürü, ilâhî davet ve çağrının sesine kulak verip Allah'ın emir ve yasaklarına özenle riayet etmeyi ve gönüllerinki ise ilâhî hitabı doğru ve derinden kavrayıp hak ve hakikati anlamayı gerektirir.⁴⁶ Bu bakımdan nimetlerin kaynağı olarak Allah'ı görmek, O'nun kullarına olan engin şefkat ve merhametinin farkında olmak, şükür bilincini geliştirir. Ayrıca nimetlerin bir amaç doğrultusunda ve belirlenmiş bir süreye kadar faydalanma aracı bakımından imtihanın konusu olduğu gerçeğini kavramanın⁴⁷ da şükretme şuurunu geliştireceği söylenebilir. Böylelikle şükürün, insanın hayatına anlam ve değer katarak onun daha huzurlu ve mutlu bir yaşam sürmesine olanak sunacağını söylemek mümkündür.⁴⁸

Yapılan bir araştırma bulgularına göre şükür insanın daha olumlu ve pozitif duygular geliştirmesini sağladığını, hayatı yaşanmaya daha değerli bulmasına imkân sunduğunu ve hayata daha pozitif baktığını göstermiştir. Bu durumun insanın hayat memnuniyet ölçüsünü artırdığı, şükürün özellikle insanın ruh ve beden sağlığı üzerinde ciddi yıpratıcı sonuçlara ve hatta kanser gibi büyük hastalıklara yol açan strese karşı oldukça yararlı olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹

Yukarıda verilen bilgiler ışığında şükürün, insan hayatında vazgeçilmez bir yeri olduğu, kendisiyle nimetlerin bereketlendiği; yokluğunda ise nimetlerin giderek azaldığı ve insanın onların mahrumiyetiyle cezalandırıldığı sonucuna varmak mümkündür. Bu sebeple Allah, insanı her fırsatta şükre davet etmektedir.

4. Nimeti Paylaşma Olarak Şükür

Hac Süresinde kurbanlık hayvanların, insanların istifadesine sunulmuş olduğu, onların etlerinden istemekten çekinen fakire ve istemek zorunda kalan fakirlere de yedirmeleri emredildikten sonra bu hayvanların şükretsiner diye onların emrine amade kılındığı ifade edilmektedir.⁵⁰ Âyette kulların hizmetine sunulan kurban hayvanlarının etlerinin ihtiyaç sahibi kimselerle paylaşılması istenmiş ve bunun da şükürle bağlantısı kurulmuştur. Bu sebeple denilebilir ki, nimete şükretmenin yollarından biri de onu ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaktır. Bu da nimetin hayır ve

⁴⁶ Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, 4/84; Tehânevî, *Mevsû'atu keşşâfi istulâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, 1/1038; Uludağ, *Hayata Süfi Gözüyle Bakmak*, 199.

⁴⁷ Hüd 11/3; el-Hac 22/33.

⁴⁸ Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan* (İstanbul: Timaş, 2018), 176-187.

⁴⁹ Ali Ayten - Gülşan Göcen - Kenan Sevinç - Eyüp Ensa Öztürk, "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (01 Nisan 2012), 45-79.

⁵⁰ el-Hac 22/36.

bereketine;⁵¹ insanlar arasındaki bağların güçlenmesine ve gelişmesine bir vesiledir.⁵²

İlgili âyetteki paylaşımları, genel anlamda ele alarak duygu, düşünce, fikir, maddi ve manevi her türlü nimetin paylaşımını kapsamına alabildiği söylenebilir. Bu sebeple denilebilir ki, maddi ve manevi nimetler, şükür eda edilmek üzere paylaşıldıkça artmakta ve ziyadeleşmektedir. Zira Allah, müminleri kardeş ilan ettiğini⁵³ ve rızası doğrultusunda yapılan harcamaların yerinin mutlaka doldurulacağını ifade buyurmaktadır.⁵⁴

Allah'ın maddi ve manevi nimetlerinin karşılığında insanlardan beklediği şükretme hasleti, Kur'an'ın ifadesiyle toplumların ve insanların çoğunun başaramadığı bir husus olarak yer almaktadır. “*Ne kadar da az şükrediyorsunuz!*”⁵⁵; “*Şükretmezler mi?*”⁵⁶; “*Şükretmez misiniz?*”⁵⁷; “*İnsanların çoğu şükretmezler.*”⁵⁸; “*Şükreden kullarının sayısı oldukça azdır.*”⁵⁹; “*İnsanların çoğu ancak nankörlüğe razıdırlar.*”⁶⁰ gibi ifadelerle bu gerçek dile getirilmektedir. Bu ayetler ışığında denilebilir ki, Kur'an'a göre insanların çoğu şükretme nimetinden mahrum olup, Allah'ın şükretme karşılığında nimeti artırması ve nimetlere bereket katması müjdesinden mahrum ve yoksun kalabilmektedirler.

5. İLÂHÎ ÇAĞRIYA KULAK VERME OLARAK ŞÜKÜR

A'râf Sûresinde yüce Allah Hz. Musa'ya hitaben “*Sana verdiklerimi al ve şükredenlerden ol.*” diye buyurmaktadır.⁶¹ Âyette bahsi geçen nimetler Allah'ın, Hz. Musa ile konuşması ve ona peygamberlik görevini vermesi şeklinde izah edilmektedir. Bu da ilâhî rehberliğin en büyük nimet olduğunu ve ilâhî emir ve yasaklara uymakla şükürünün ifâ edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁶² Allah'ın kullarının dünya ve âhret saadetlerini temin etmeleri için göndermiş olduğu ilâhî emir ve yasakların dışına çıkmak, Allah'a isyan etmenin yanı sıra büyük bir nankörlük anlamına gelmektedir. Bu yönüyle şükürün, Allah'ın emirlerine titizlikle riayet, yasaklarından şiddetle sakınmak anlamındaki takvayla eşdeğer bir anlama sahip olduğu söylenebilir.

⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/262.

⁵² Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ağustos 2023).

⁵³ el-Hucurât 49/50.

⁵⁴ Sebe' 34/39.

⁵⁵ es-Secde 32/9; el-Mü'minûn 23/78.

⁵⁶ Yâsîn 36/35, 73.

⁵⁷ el-Vâkıa 56/70.

⁵⁸ el-Bakara 2/243.

⁵⁹ Sebe' 34/13.

⁶⁰ el-İsrâ 17/89; el-Furkân 25/50.

⁶¹ el-A'râf 7/144.

⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/157.

Kur'an'da iyi ve verimli bir toprağın, rabbin izniyle ürününü iyi verdiği; kötü ve elverişsiz bir toprağın ise ancak faydasız bir bitki bitirdiği ifade edilmektedir. Verilen bu örneklerle âyetlerin, şükreden bir toplum için detaylı ve çok yönlü biçimde açıklandığı ifade edilmektedir.⁶³ Bu misalde iyi ve verimli toprakla mümin; kötü ve elverişsiz toprakla da kâfir kastedilmiştir. Diğer bir ifadeyle mümin iyi ve verimli toprağa; kafir ise kötü ve çorak toprağa benzetilmiştir.⁶⁴ Bu sebeple şükür, mümin bireyin dünya hayatında daha huzurlu, mutlu ve güvenli bir hayat yaşamasına imkân tanır.⁶⁵

Maide Sûresinde, âyetlerin açıklanmasının, şükürü gerektirdiğinin altı çizilmektedir.⁶⁶ Zira insan, ilahi rehberliğe şiddetle muhtaçtır. Bu sebeple Allah'ın kullarını manevi körlükten basiret ve feraset aydınlıklarına çıkarmak için onlara doğru yol bilgisini bahşetmesi, başlı başına bir şükür vesilesi olduğu ifade edilebilir. Nitekim Allah'ın insana akıl nimetini bahşetmesinin yanında kitap, bu kitabı açıklayıp uygulayacak bir elçi göndermesi Kur'an'ın ifadesiyle Allah'ın bir lütfudur.⁶⁷ Ayrıca yüce Allah'ın kainattaki her şeyi mükemmel bir uyum içinde yaratması ve kendisinin kudretini gösteren bir âyet kılması⁶⁸ da O'nun kullarına karşı beslediği engin şefkat ve merhametinin bir tezahürü olduğu söylenebilir.

Bakara Sûresinde yüce Allah kullarına kendilerinden bir elçi gönderdiğini, o elçinin onlara ayetlerini okuduğunu, onları temizleyerek arındırdığını, onlara kitabı, hikmeti ve daha bilmedikleri nice şeyleri öğrettiğini beyan ettikten sonra “*O halde beni anın ki ben de sizi anayım ve bana şükredin; fakat nankörlük etmeyin.*” demektedir.⁶⁹ Bu âyetler bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde şükürün, Allah'ı anmaktan sonra geldiği ve nankörlüğün karşıtı olarak kullanıldığı göze çarpar. Ayrıca peygamberlerin insanlara Allah'ın hayat dolu mesajlarını⁷⁰ iletip, onları eğitip terbiye ederek her türlü kirden arındırmaları; onlara dinlerine ilişkin kitap ve hikmet bilgisini getirmeleri Allah'ın kullarına olan lütfunun bir sonucudur.

Cuma Sûresinde ise insanların daha önce dalalette/sapıklıkta oldukları, Allah'ın kendilerine içlerinden bir elçi gönderdiği onun da âyetlerini okuduğu, onları arındırdığı ve onlara kitap ve hikmeti öğrettiği ifade

⁶³ el-A'râf 7/58.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/291.

⁶⁵ Ali Ayten- Sevede Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak* (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 212-219.

⁶⁶ el-Mâide 5/89.

⁶⁷ el-Cuma 62/2-4.

⁶⁸ el-Mülk 67/3-4.

⁶⁹ el-Bakara 2/151-152.

⁷⁰ el-Enfâl 8/24.

edilerek bütün bunların, Allah'ın özel lütfu olduğu ve bunu dilediğine verdiği ifade edilmektedir.⁷¹ Âl-i İmrân Sûresinde de bu nimetler vesilesiyle Allah'ın kullarına büyük bir lütufta bulunduğu gerçeği yer almaktadır.⁷²

Yukarıda lafız ve mana bakımından birbirine benzer âyetlerin şükürle irtibatı hususunda denilebilir ki şükredilmesi gereken en büyük nimet, ilâhî rehberlik misyonunu yerine getirmek üzere gönderilen peygamber, getirdiği ilâhî belgeler/âyetler, böylece kulları arındırıp karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve onlara kitap ve hikmet bilgisini öğretmesi nimetidir. Zira layıkıyla şükürü yerine getirildiğinde bu nimet sayesinde kulların, dünya ve ahirette huzur, mutluluk, hayır, bereket, güven ve esenliğe kavuşacakları⁷³ ve her türlü korku, kaygı ve endişeden uzak/emin olacakları Kur'an'ın birçok ayetinde müjdelenmiştir.⁷⁴

İlâhî rehberliğin en büyük nimet olduğunun bir delili de insanı dünyada anlam krizinden koruyarak ona bir hedef belirlemesi ve hayatı kutsal bir amaç doğrultusunda yaşanmaya değer kılmaması bakımından onun ruh ve beden sağlığını korumasıdır.⁷⁵ Zira yapılan bilimsel birçok araştırmaya göre anlam krizi yani hayatı yaşanmaya değer bulmamak ve hayatta belli bir amacı ve hedefi olmamak günümüzün en büyük psikolojik sorunlarından biridir.⁷⁶ Nitekim hayatı anlamlandırmada boşluğa düşen ve bunun neticesinde derin bir anlam krizi yaşayan günümüz bireylerinin ciddi ruhsal bunalımlara maruz kaldıkları ve bunun neticesinde önemli ruh ve beden sağlığı sorunlarını yaşadıkları ifade edilmektedir.⁷⁷

Taha Sûresinde ilâhî rehberliğe uyan kimselerin asla doğru yoldan şaşmayacağı ve mutsuz/bedbaht olmayacağı buyurulmaktadır. Akabinde ise ilâhî hatırlatma ve öğütten yüz çeviren kimsenin kesinlikle dar/zorlu/

⁷¹ el-Cuma 62/2-4.

⁷² Âl-i İmrân 3/164.

⁷³ el-Bakara 2/201; el-A'râf 7/156; en-Nahl 16/30, 41, 122; en-Neml 27/89; Âl-i İmrân 3/148; en-Nisâ 4/134.

⁷⁴ el-Bakara 2/38, 62, 122, 262, 274, 277; Âl-i İmrân 3/170; el-Mâide 5/69; el-En'âm 6/48; el-A'râf 7/35, 49; Yûnus 10/62.

⁷⁵ Hayati Hökekleli, *İslam Psikolojisi Yazıları* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 144-147; Hâbil Şentürk - Selahattin Yakut, "Hayatın Anlamı ve Din", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (01 Aralık 2014), 45-60; Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu* (İstanbul: Timaş yayınları, 2011), 200-202.

⁷⁶ Merve Bahadır - İhsan Çapcıoğlu, "Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği", *Turkish Academic Research Review* 6/4 (31 Aralık 2021), 147-177; Abdulkadir Karakuş, "Allah'a İmanın ve O'nunla İletişimin Ruh Sağlığına Olumlu Katkıları", *Diyanet İlmî Dergi* 59/2 (19 Haziran 2023), 389-408.

⁷⁷ Mustafa Köylü, "Kur'an'da Ruh Sağlığı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (01 Mayıs 2011), 5-37; Mustafa Köylü, "Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (01 Şubat 2010), 5-36.

sıkıntılı bir yaşamının olacağı ve âhirette de kör olarak yaratılacağı gerçeği yer almaktadır. O gün kişi dünyada gördüğü halde kendisini neden kör/âmâ olarak yarattığını Allah'a soracaktır. Allah ise kendisine âyetlerinin geldiğini; fakat onun, onları unuttuğunu ve bu sebeple bugün de onun unutulacağını beyan buyuracaktır. Böylece haddi aşan ve rabbinin âyetlerine inanmayanların karşılığının verileceği; fakat âhret azabının ise daha şiddetli ve daha kalıcı olacağı ifade edilmiştir.⁷⁸

Tâhâ Sûresinin 124. âyeti için denilebilir ki her kim doğru yol kılavuzu olan ilahi buyruklara karşı kör ve sağır kesilir, hayatını bu kutsal emir ve yasaklar doğrultusunda yaşamazsa o kimse kesinlikle dosdoğru yoldan saparak mutsuz bir hayat yaşayacaktır.⁷⁹ Buradan hareketle nankörlüğün zirvesini teşkil eden küfür, yani manevi körlüğün insanı dünyada da âhirette de mutsuz ve huzursuz etmekte olduğu söylenebilir. Diğer taraftan şükür ve iman ise insanın gerek dünya gerekse âhret saadetini temin eden huzur, mutluluk, hayır, bereket, güven ve esenlik kaynağıdır.⁸⁰

Kur'an'da küfür veya kâfir kelimesinin geçtiği yerlerde doğrudan ya da dolaylı olarak manevi körlük, sağırlık ve dilsizlik ifadeleri yer almaktadır. Nitekim küfür bir tür manevi körlük yani gerek nimetleri gerekse nimetlerin sahibini görmezlikten gelme ve nimete ve sahibine karşı ilgisiz, alakasız, duyarsız ve umursamaz bir tavır içine girmek demektir. Bu yönüyle küfür en büyük nankörlük demek olup insanın dünya ve ahiret saadetine engel teşkil eden bir tür felakettir.⁸¹

6. Takvanın Sembolü Olarak Şükür

Kur'an'da takva ile şükür arasında kopmaz bir bağ vardır. Nitekim Âl-i İmrân Sûresinde yüce Allah, ensar ve muhacirlere zayıf ve güçsüz oldukları halde Bedir savaşında yardım ettiğini bildirmesinin akabinde “*O halde Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten sakının/korkun, umulur ki şükredersiniz.*” ifadesi yer almaktadır.⁸² Ayetin sonundaki takva kelimesi, ilâhî korunmaya girmek olup Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten sakınmak ve O'na itaat edip buyruklarına gönülden boyun eğmek şeklinde izah edilmiştir.⁸³ Buna göre ayet “Şükretmek için Allah'ın korumasına girin.” şeklinde anlaşılabilir. Diğer bir ifadeyle takva sebep; şükür ise sonuçtur. Yani şükredebilmek için takva sahibi

⁷⁸ Tâhâ 20/123-127.

⁷⁹ Tâhâ 20/124.

⁸⁰ Hökelekli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, 149-151.

⁸¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 205-213.

⁸² Âl-i İmrân 3/123.

⁸³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsiru'l-besît*, thk. Komisyon (İmâdetu'l-Behsi'l-İlmî, 2009), 5/570.

olmak gerekiyor. Bu anlamıyla şükür ibadet ve teslimiyet kavramlarıyla eşdeğer olarak kullanılmıştır, denilebilir. Zira takvanın uygulaması olarak Allah'ın emrettiklerini yapmak ve yasakladıklarından kaçınmak, ibadet ve teslimiyeti kapsamaktadır.

7. Nimeti İdrak Vasıtası Olarak Şükür

Kulluk vazifesini ifa etmek için dünya hayatına gönderilen insanoğluna sayısız maddi ve manevi nimet⁸⁴ adeta sağanak halinde yağdırılmıştır.⁸⁵ Bu nimetlere karşı takınacağı tutumla insan, büyük bir imtihandan geçmektedir. Nitekim Nahl Sûresinde yüce Allah, denizin içinden yemek için taze et ve takacakları süs eşyası çıkarmaları için kullarının emrine amade kıldığını ifade etmektedir. Ayrıca gemileri de insanların hizmetine sunmuştur. Onlar suları yara yara mesafe kat ederler. Bütün bu nimetleri bahşetmesinin sebebi insanların O'nun lütfundan rızıklarını kazanmaları ve O'na şükretmeleridir.⁸⁶ Fâtır Sûresinde ise tatlı, içimi kolay ve susuzluğu giderici deniz ile tuzlu ve acı olan denizin aynı olmadığı halde her ikisinde de taze et ve takınılacak süs ve ziynet eşyalarının çıkarılması; Allah'ın lütfundan rızık temin edilmesi ve O'na şükredilmesi için gemilerin denizi yararak ilerlemesi ifade edilmektedir.⁸⁷ Bu âyetlerde nimet ile şükür arasındaki ilişkiye değinilmiş olup Allah'ın kullarının ulaşım, beslenme ve estetiğe dayalı temel ihtiyaçlarını cömertçe karşıladığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bu nimetlerin karşılığında kendisine şükredilmesini talep etmektedir.

Kur'an'da Hz. İbrahim'in, namaz kılmaları için çocuklarını çorak ve ekin bitmez Kâbe bölgesine yerleştirdiğini, Allah'tan, insanların onlara ilgi göstermelerini sağlamasını ve onları orada rızıklandırmasını talep ettiğini; bu talebinin nihai hedefi ise "*Umulur ki şükrederler.*" şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁸ Bu âyetten de anlaşıldığı gibi, insanın, temel geçimini sağlaması ve içinde yaşadığı toplumda bir yer edinerek kendisini güvende görmesi, şükredilmesi gereken bir nimettir. Buradan hareketle denilebilir ki Kur'an, insanların ülfet peyda etmeleri sonucu sıradan bir durum olarak gördükleri geçimini sağlayabilme ve toplum içinde itibarlı ve güvenli yaşamayı, şükre değer bir nimet olarak görmektedir. Nitekim Kureyş Sûresinde geçinme ve güven içinde yaşama nimetine vurgu yapılarak insanlar, rablerine itaat ve kulluğa davet edilmektedir.⁸⁹ Aksi durumda Allah'ın nimetlerine şükür ve minnettarlıkla mukabele etmeyerek O'na kulluk yapmaktan kaçınan

⁸⁴ en-Nahl 16/18; İbrâhîm 14/34.

⁸⁵ Lokmân 31/20.

⁸⁶ en-Nahl 16/14; el-Câsiye 45/12.

⁸⁷ Fâtır 35/12.

⁸⁸ İbrâhîm 14/37.

⁸⁹ Kureyş 106/1-3.

bir toplumun büyük bir açlık ve korku felaketiyle cezalandırılacağı ifade edilmektedir.⁹⁰

Yasin Sûresinde Allah ölü toprağın bir âyet olduğunu, ölümünden sonra toprağa hayat verdiğini ve insanların yediği daneler çıkardığını ifade etmektedir. Ayrıca oradan hurma ve üzüm bağlarını çıkararak Allah, bu bağlarda pınarlar fişkırttığını dile getirmektedir. Akabinde insanlar bu ürünlerden yesinler diyerek “*O halde onlar şükretmezler mi?*” ifadesiyle kullarını şükre çağırılmaktadır.⁹¹ Daha sonraki âyetlerde ise Allah, hayvanları yarattığını, bunu kullarının hizmetine sunduğunu, kulların bu hayvanlardan hem ulaşım ihtiyaçlarını karşıladıklarını hem de beslenme gereksinimlerini yerine getirdiklerini ve o hayvanlarda daha nice faydaların olduğunu beyan ederek “*O halde hala şükretmezler mi?*” ifadesiyle kullarını bu nimetlere şükretmeye teşvik etmektedir.⁹²

Âyetlerden de anlaşıldığı gibi, Allah kulları için ölü ve cansız toprağa suyla can vermekte ve çeşit çeşit ürün bitirmektedir. Allah, şükre muhtaç olmadığı halde⁹³ bütün bunların karşılığında kullarından şükür beklemektedir. Zira kullar şükre, nimetin artması ve bereketlenmesi için muhtaçtır.⁹⁴ Dahası Kur'an'da şükürün faydasının insana yönelik olduğu, kulların küfrü ve nankörlüğü tercih etmelerinin Allah'a asla zarar veremeyeceği,⁹⁵ Allah'ın kullarının şüküründen müstağni olduğu⁹⁶ ve şükretme yerine nankörlüğü tercih edenin bu olumsuz tutumunun kendi zararına olduğu ifade edilmektedir.⁹⁷ Ayrıca Allah, şükreden kullarını iyi bildiğini;⁹⁸ hiçbir kulunun emek ve çabasını zayi etmeyeceğini dile getirmektedir.⁹⁹ Tam aksine şükredeni kendi katında fazlasıyla mükâfatlandıracağı vaadinde bulunarak kullarını şükretmeye teşvik etmektedir.¹⁰⁰

Rûm Sûresinde de yüce Allah rüzgarları, rahmetinden tattırmak, izniyle gemilerin akıp yol alması ve insanların Allah'ın lütfundan rızıklarını aramaları için yağmurların müjdeleyicisi/habercisi olarak gönderdiğini ifade buyurarak bütün bu nimetlere karşılık insanların şükretmeleri

⁹⁰ en-Nahl 16/12; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/639-640; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/278-280.

⁹¹ Yâsîn 36/33-35.

⁹² Yâsîn 36/71-73.

⁹³ en-Neml 27/40.

⁹⁴ İbrâhîm 14/7.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/144.

⁹⁶ en-Neml 27/40; Lokmân 31/12.

⁹⁷ er-Rûm 30/44; Fâtır 35/39.

⁹⁸ el-En'âm 6/53.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/195.

¹⁰⁰ el-Kamer 54/35; Âl-i İmrân 3/144-145.

gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁰¹ Âyette zikredilen hususların her biri şükredilmeyi gerektiren eşsiz nimetlerdendir. Örneğin, yağmur yeryüzü için hayat kaynağı olup ölümünden sonra yeryüzü yağmur sayesinde tekrar dirilmektedir.¹⁰² Ayrıca Kur'an'da vurgulandığı gibi bütün canlıların ham maddesi ve yaşam kaynağını teşkil eden su¹⁰³ insan bedeninin %60'ını¹⁰⁴ ve dünyanın %70'ini oluşturmaktadır.¹⁰⁵ Su sayesinde dünyadaki canlılar yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Bu sebeple yağmurlar, insanların rızıklarının en temel sebebidir. Aynı zamanda toprak yağmur sayesinde türlü türlü meyve, sebze ve bitki bitirir.¹⁰⁶ Rüzgarlar ise birçok hikmetinin yanı sıra yağmurun yağacağını önceden müjdelir,¹⁰⁷ bitkilerin döllenmesinde aktif işlev görür;¹⁰⁸ ayrıca gemilerin akıp mesafe kat etmelerini sağlar.¹⁰⁹

Allah, geceyi adeta insanı bir elbise gibi sarıp sarmalayarak huzur ve sükûnete kavuşturmak maksadıyla dinlenme için yarattığını, gündüzü de O'nun lütfundan arayarak geçim sağlamak amacıyla aydınlık kıldığını¹¹⁰ böylece Allah'ın insanlara karşı son derece lütuf ve ihsan sahibi olduğunu;¹¹¹ fakat bütün bu nimetlere rağmen insanların çoğunun derin bir nankörlük ve manevi bir körlük içinde olduğunu ifade etmektedir.¹¹²

Kur'an'da kıyamete kadar gece halinin devam etmesi durumunda aydınlığı yaratarak gündüze geçişi Allah dışında kimsenin sağlayamayacağı; şayet kıyamete kadar gündüz hali devam etseydi, Allah'tan başka hiç kimsenin huzur ve sükûnet kaynağı geceye geçişi mümkün kılamayacağı ifade edilerek kulların, bu iki eşsiz nimete karşı kör ve sağır tutumları sert bir üslupla eleştirilmektedir.¹¹³ Ayrıca Kur'an'da gece ve gündüzün öğüt almak ve şükretmek isteyen kimseler için yaratıldığı ifade edilmektedir.¹¹⁴ Gece ve gündüzün sürekli birbirine katılarak sürelerinin durmadan değişmesi Allah'ın yüceliğinin alametlerinden olduğundan bahsedilmektedir. Sonuç

¹⁰¹ er-Rûm 30/46.

¹⁰² el-Bakara 2/164; en-Nahl 16/65; el-Ankebût 29/63; er-Rûm 30/19, 24. el-Câsiye, 45/5.

¹⁰³ el-Enbiyâ 21/30.

¹⁰⁴ Galip Akin, "Suyun İnsan Sağlığı İçin Önemi ve Su Kirliliği", *Antropoloji* 21 (01 Ocak 2005), 31-58.

¹⁰⁵ Mahir Doğan, "Sürdürülebilirlik: Su ve Suyun Önemi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 10/1 (31 Ocak 2023), 176-192.

¹⁰⁶ er-Ra'd 13/4.

¹⁰⁷ el-A'râf 7/57.

¹⁰⁸ el-Hicr 15/22.

¹⁰⁹ er-Rûm 30/46.

¹¹⁰ el-Kasas 28/73.

¹¹¹ Yûnus 10/60; el-Bakara 2/243; Yûsuf 12/38; en-Neml 27/73; el-Mû'min 40/61.

¹¹² el-İsrâ 17/89; el-Furkân 25/50.

¹¹³ el-Kasas 28/71-72.

¹¹⁴ el-Furkân 25/62.

olarak denilebilir ki şükür, nimetlerin artmasına ve bereketli olmasına vesile olan önemli bir unsurdur.¹¹⁵

8. Mahrumiyet Sebebi Olarak Şükürsüzlük

Kur'an'da, nimetlere karşı nankörlükle mukabele edilmesi durumunda nimetlerden mahrumiyetle ve nimetlerdeki bereketin gitmesinin tahakkuk edeceği ifade edilmektedir. Nitekim bahçe sahipleri kıssasında olduğu gibi birkaç kardeş şiddetli bir hırs ve doyumsuz bir arzuyla yoksullara hakkını vermemek için tarlalarını erkenden hasat etmeye giderler. Fakat tarlalarının yakılıp kül edildiğini görürler. Bu nimetten mahrumiyetin ve Allah'a karşı nankörlük etmelerinin sonucunda içlerinde derin bir pişmanlık duyarlar. Bunun üzerine âyette vicdan azabının bu dünyadaki ceza olduğu; âhret azabının ise daha büyük olacağı ifade edilmektedir.¹¹⁶ Bununla beraber nankörlüğün en büyüğü olan küfür de Kur'an'ın çeşitli yerlerinde dünya ve âhirette ceza ve azaba maruz kalmanın bir sebebi olarak yer almaktadır.¹¹⁷

Âyetlerde yer alan bilgiler ışığında şükürün, nimetin bereketlenmesine vesile olduğu; nankörlüğün ise nimetin elden gitmesine veya bereketten mahrum kılınmasına sebep teşkil ettiği sonucuna varılabilir. Bu misaller üzerinden kulların ders ve ibret olarak nimetlerin kıymetini bilmeleri ve bunun neticesinde kendilerinden beklenen şükür vazifesini istenildiği gibi yerine getirmeleri; alabildiğince nankörlükten ve nimetlere karşı kör ve sağır kesilmekten şiddetle kaçınmaları gerektiği mesajı verildiğini söylemek mümkündür.

9. Hikmetin Gereği Olarak Şükür

Kur'an'da, Lokman'a şükretmesi için hikmetin verildiği, şükredenin kendi iyiliği için şükrettiği; nankörlük yapanın ise kendi zararına nankörlük yaptığı ifade edilerek Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı ve övülmeye layık yegâne varlık olduğu hakikatinin altı çizilmektedir.¹¹⁸ Âyette yer alan hikmet ile şükür ilişkisi bağlamında hikmetin, şükretmeye vesile olduğu yani hikmetin sebep; şükürün ise, sonuç olduğu söylenebilir. Zira güzel ahlâk, derin kavrayış, bilgelik, eşyanın hakikat ve mahiyetinin bilindiği ilim, kuvvetli ve eğitimli irade, faydalı ilim, kendisiyle amel edilen bilgi ve isabetli söz ve davranış anlamlarına gelen hikmet,¹¹⁹ Allah'ın kullarına

¹¹⁵ İbrâhîm 14/7.

¹¹⁶ el-Kalem 68/17-33.

¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/56; et-Tevbe 9/74; er-Ra'd 13/34; en-Nûr 24/19; en-Neml 27/5; Fussilet 41/16; el-Haşr 59/3.

¹¹⁸ Lokmân 31/12.

¹¹⁹ Cürcânî, *Kitâbü'l-Ta'rifât*, 91; İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 31; Abdulhamid el-Ferâhî, *Müfredâtü'l-Kur'ân li'l-Ferâhî*, thk. Muhammed Ecmel Eyyüb el-İslâhî (Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 2002), 173; Cemal, *Mu'cem ve tefsîr lugavî li kelimâti'l-Kur'ân*, 1/436; Kalkan, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları*, 5/575-578.

lütftettiği önemli bir nimettir.¹²⁰ Kur'an'da bu nimetin elde edilmesi tavsiye ve teşvik edilerek ona mazhar olanların birçok hayra nail oldukları; ayrıca bu gerçeği sadece akıl sahiplerinin yani derin kavrayışa sahip kimselerin, idrak edebilecekleri beyan edilmektedir.¹²¹ Bu nimetin, kıymetinin bilinip şükredilmesi ise onun artmasına vesile olacaktır. Zira nimet şükürle artar; nankörlükle feyiz ve bereketten yoksun duruma gelir.

10. Dünya ve Âhret Saadeti Olarak Şükür

Allah, Hz. İbrahim'in müşriklerden olmadığını; aksine onun rabbinin nimetlerine şükreden biri olduğunu ve Allah'ın onu seçip dosdoğru bir yola ilettiğini ifade etmektedir. Ayrıca yüce Allah'ın ona, dünyada iyilik verdiği ve âhirette de onun salihlerden olacağını belirtmektedir. Bu sebeple Hz. Muhammed ve onun şahsından bütün müminlere onun doğru yoluna uymaları emredilmektedir.¹²² Bu âyetlerde şükürün dünya ve âhret saadeti sağladığı, her iki dünyada hayır ve bereketin kaynağı olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın, Hz. Dâvûd'a kulları savaşta korumak amacıyla zırh yapma sanatını öğrettiği ifade edildikten sonra "*Şükretmeniz gerekmez mi?*" şeklinde buyurulmaktadır.¹²³ Allah, kullarının yaşamı için her türlü elverişli şartı oluşturup bütün maddî ve manevî imkânları seferber ederek¹²⁴ bunun karşılığında kullarını şükretmeye yani kulluk görevlerini minnettarlık duygusuyla yerine getirmeye davet etmektedir.¹²⁵

11. Oruç Şükür İlişkisi

Orucun farz kılındığı âyette şükür kavramı yerini almaktadır. İnsanlara rehberlik etmek ve hak ile batılı ayıran âyetleri kapsayan Kur'an'ın indirildiği Ramazan ayına ulaşan kimsenin, orucu tutması gerektiği; fakat hasta veya yolcu olanların bundan muaf olup daha sonra sayısınca tutmaları gerektiği ifade edildikten sonra bununla Allah'ın kullarına zorluk değil; kolaylık dilediği¹²⁶ ve bu kolaylığın, sayının tamamlanması ve Allah'ın hidayete ulaştırmasına karşılık, O'nu yüceltmek ve O'na şükretmek için olduğu ifade edilmektedir.¹²⁷

Âyette şükürün, oruçla, kolaylıkla ve Allah'ı yüceltmeyle olan bağlantısı üzerinde durulabilir. Nitekim orucun kendisi başlı başına şükredilmeye

¹²⁰ Âl-i İmrân 3/164.

¹²¹ el-Bakara 2/269.

¹²² en-Nahl 16/120-123.

¹²³ el-Enbiyâ 21/80.

¹²⁴ Lokmân 31/20.

¹²⁵ ez-Zâriyât 51/56.

¹²⁶ el-Mâide 5/6.

¹²⁷ el-Bakara 2/185.

değer büyük bir nimettir. Zira oruç, insana sabır eğitimi vererek sağlam bir irade kazandırır.¹²⁸ İnsanın şefkat ve merhamet duygularını geliştiren oruç, aç ve muhtaç kimselerin halinden anlamayı sağlayarak insana empati duygusunu kazandırır. Aç kalmakla nimetin kıymetini anlamayı sağlar ve nefsi terbiye ederek kötülüklerden uzaklaştırır ve böylece takva azığını elde etmeye vesile olur.¹²⁹ Maddi ve manevi hastalıklara karşı bir tedavi aracı olan oruç, bu hastalıklara karşı koruyucu sağlık önlemi işlevine de sahiptir.¹³⁰ Bunların dışında orucun daha birçok hikmeti vardır; fakat bizim konumuzla bağlantısı, nimetin kıymetini ve değerini bilmeyi sağladığı için şükretme bilincini geliştirmesi ve şükretmeye vesile olmasıdır. Ayrıca Allah'ın kullarına sağlamış olduğu kolaylık da şükre mevzu bir konu olup daha çok şükredilmesinin bir sebebi olarak zikredilebilir.

12. Anne-Babaya İyi Davranma ile Şükür İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'de Allah, insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettiğini; çünkü annesinin onu zorluk üstüne zorlukla taşıdığını, süten kesilmesinin ise iki yıl olduğunu, bunun neticesinde anne ve babasına teşekkür etmesi gerektiğini ve nihayetinde dönüşün kendisine olacağını ifade etmektedir.¹³¹ Bu âyette, insanın, varlık sebebini teşkil eden anne ve babasına iyi davranması gerektiği özellikle de annesinin onu günden güne güç ve takatten düşerek ve birçok acıya katlanıp karnında taşıyarak iki yıl boyunca emzirdiği dile getirilmektedir. Bu sebeple insanın dünyaya gelmesi ve yaşamını sürdürmesi için harcanan bu çabalara karşılık olarak Allah'a şükretmesi ve anne-babasına teşekkür etmesi emir ve tavsiyesinde bulunmaktadır.

Diğer bir ifadeyle anne ve baba insanın, Allah'tan sonra haklarını ödeme çabası içinde bulunacağı ikinci teşekkür makamıdır.¹³² Nitekim Kur'an'ın değişik ayetlerinde anne ve babaya iyi davranılması, onlara özellikle yaşlandıklarında iyi muamele edilerek öf bile denmemesi ve azarlanmamaları gerektiği dile getirilmektedir.¹³³ Dahası Allah'a şirk koşmayı emretmek dışında onlara uyulması emredilerek; bu durumda bile dünyevi anlamda onlarla iyi geçinilmesi hususu üzerinde durulmaktadır.¹³⁴

¹²⁸ Mebrure Doğan, "Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Deneysel Olarak İncelenmesi", *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 495-533.

¹²⁹ Veysi Cengiz, "Tasavvuf Klasiklerinde Oruç", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 25/50 (01 Ekim 2022), 133-166.

¹³⁰ Mehmet Çınar, "Oruç İbadetinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkisi: Deneysel Bir Araştırma", *Hittit İlahiyat Dergisi* 20/2 (30 Aralık 2021), 1007-1028.

¹³¹ Lokmân 31/14.

¹³² Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 8/303.

¹³³ el-İsrâ 17/23.

¹³⁴ Lokmân 31/15.

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki, Allah, kendisine şükredilmesini anne ve babayla beraber zikrederek kendi zatına vefanın bir gereği olarak anne ve babaya da vefalı olunması ve kıymetlerinin iyi bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Böylece âyette, şükürün asıl sebebinin insanı yoktan var edip türlü nimetlerle yaşatan Rabbi ile insanın dünyaya gelmesini sağlayan ve bin bir türlü zahmet ve fedakârlıkla onun yaşamasına vesile olan anne ve babası olduğunun altı çizilmektedir.

13. Yaratılış Şükür İlişkisi

Secde Sûresinde yüce Allah, her şeyin yaratılışını en güzel biçimde gerçekleştirdiğini, insanın yaratılışına topraktan başladığını ve daha sonraki safhada onu, değersiz ve basit bir suyun özünden yarattığını ifade buyurmaktadır. Daha sonra insanı şekillendirerek ve ruhundan üfleyerek onun için kulak, göz ve kalp yarattığını; fakat buna rağmen insanların çok az şükrettikleri gerçeğinin altı çizilmektedir.¹³⁵ Burada şükre konu olan husus insanın yaratılış serüvenidir. Nitekim Kur'an, insanı kendisine tanıttırmak ve sınırını aşma tehlikesine karşı onu uyarmak için sık sık onun yaratılış evreleri üzerinden örnekler verir.¹³⁶ Verilen bu örnekler yoluyla insanın, gurur ve kibre kapılmasını gerektirecek bir şeyinin olmadığı, bütün varlığını kendisini yoktan var eden ve yaşamasına türlü nimetlerle imkân sunan rabbine borçlu olduğu mesajı verilmek maksadıyla onun yaratıldığı çamur ve basit/değersiz bir suyun özüne sürekli atıf yapılmaktadır.¹³⁷ Yapılan bu atıflarla insan, kendi gerçek konumunu ve rabbinin tarifi imkânsız azametini ve sınırsız nimetlerini idrak etmeye ve bu sayede derin bir şükür duygusuyla rabbinin emir ve yasaklarına içtenlikle teslim olmaya davet ve teşvik edilmektedir.

Allah ölümü takdir ve tayin ettiğini, insanların faydalanması için bitkiyi bitirdiğini, dilemesi durumunda bitkiyi çerçöp yapabileceğini, insanların içtiği hayat kaynağı¹³⁸ suyu yarattığını, istediğinde onu içilemeyecek derecede tuzlu ve acı yapabileceğini;¹³⁹ suyu yerin dibine geçirecek olsa O'ndan başka hiç kimsenin su kaynağını getiremeyeceğini¹⁴⁰ ifade ederek kullarına “*Bütün bunlara rağmen şükretmeniz gerekmez mi?*”¹⁴¹ hitabıyla seslenerek onları şükre davet ve teşvik etmektedir.

¹³⁵ es-Secde 32/7-9.

¹³⁶ el-Hac 22/5; el-Mü'minûn 23/14; Fâtır 35/11; el-Mü'min 40/67; el-İnsân 76/2; el-En'âm 6/2; el-A'râf 7/12; es-Sâffât 37/11; Sâd 3/71, 76; el-İsrâ 17/61; el-Kıyâmet 75/37; en-Necm 53/46; el-Mürselât 77/20; el-Furkân 25/54.

¹³⁷ Yâsîn 36/77-83; en-Nahl 16/4; el-Kehf 18/37.

¹³⁸ el-Enbiyâ 21/30.

¹³⁹ el-Vâkıa 56/57-70.

¹⁴⁰ el-Mülk 67/30.

¹⁴¹ el-Vâkıa 56/70.

14. Şükür Şeytan İlişkisi

Hayat rehberi Kur'an'da şeytanın, Allah'a giden dosdoğru yolun üzerinde oturarak insana önden, arkadan, sağdan ve soldan yaklaşarak onları yoldan çıkarmak için her türlü yönleme başvuracağı ve kulların çoğunun şükredenlerden olmalarına engel olacağı ifade edilmektedir.¹⁴² Şeytanın yaklaşımlarının her biri, farklı yöndeki vesvese ve ayartmaları anlamına gelmektedir. Örneğin önden yaşaması, çoğunlukla geleceğe ilişkin kafa karıştıran vesveselerde bulunarak istikbali muğlak, belirsiz, karanlık ve ürkütücü olarak göstermeye çalışmasıdır. Arkadan yaşaması, dünyayı süslü göstererek âhireti unutturmak suretiyle geçmişe yönelik derin bir pişmanlık oluşturma gayretidir. Sağdan yaşaması, sureti haktan görünerek kulun yaptığı iyilikleriyle övünmesini sağlamak suretiyle aldatmak ve haramları dinî bir kılıfla süsleyerek kula helalmiş gibi işlemlerini sağlamaktır. Soldan yaşaması, kulu Allah'ın rahmetiyle aldatmak, kulun, küçük günahları hafife alarak işlemlerini sağlamak ve onu tövbe vaadiyle oyalayıp durmak demektir.¹⁴³

Bu bilgiler ışığında denilebilir ki, Allah kulunu basit bir suyun özünden,¹⁴⁴ en güzel surette¹⁴⁵ ve değerli bir varlık olarak yaratmıştır.¹⁴⁶ Ayrıca yeryüzündeki her şeyi onun emrine amade kılarak¹⁴⁷ maddi ve manevi nimetlerini var etmiş ve bu nimetlerin şükürünün ifasını istemektedir. Fakat şeytan, insanı rabbine şükretmekten alıkoymaya çalışmaktadır.¹⁴⁸ Zira şükür, kulluğun simgesi, özü ve esasıdır. Bu sebeple şeytan, insanın rabbine kulluk vazifesini layıkıyla sunması ve takdim etmesi demek olan şükre engel olmak için her türlü yol ve yönleme başvurmaktadır.

15. Hz. Süleyman'ın Şükürü

Kur'an'da Hz. Süleyman'ın, kendisine ve anne babasına verdiği nimetlere karşı şükredebilme bilincini kuşanmak için Allah'tan yardım dilediği ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Süleyman, Allah Teâlâ'dan razı olacağı salih amel işleme konusunda kendisini muvaffak kılmasını ve engin rahmetiyle iyi kullarının arasına katması talebinde bulunmuştur.¹⁴⁹ Ahkaf Sûresinde benzer formda gelen ayette de insanın, kırk yaşına geldiğinde

¹⁴² el-A'râf 7/16-17.

¹⁴³ Mesut Işık, *Kur'an-ı Kerim'de Deyimler ve İnsanın Temel Özellikleri* (Erzurum: Fenomen, 2019), 374-376.

¹⁴⁴ es-Secde 32/8.

¹⁴⁵ et-Tîn 95/4.

¹⁴⁶ el-İsrâ 17/70.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/29.

¹⁴⁸ Lokmân 31/20.

¹⁴⁹ en-Neml 27/19.

aynı taleplerde bulunduğu görülmektedir.¹⁵⁰ Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi, mümin birey her imkân ve fırsatta Allah'ın kendisine bahsetmiş olduğu görünür görünmez nimetlerine layıkıyla şükredebilmek için Allah'tan yardım dilemeli ve manevi destek talebinde bulunmalıdır. Zira her an şükür bilincini, canlı tutmak ve sürekli nimetler üzerinde tefekkür ederek onların kadir ve kıymetini zihinde tutmak zannedildiği kadar kolay olmamaktadır. Çünkü insan yaratılışı gereği aceleci,¹⁵¹ zayıf,¹⁵² unutkan¹⁵³ ve nankör¹⁵⁴ bir tabiata sahiptir.

16. Allah'ın Şükre Bol Karşılık Vermesi

Şükretmek kelimesi insanlar için kullanıldığı gibi “şükre karşılık vermek ve yapılan emek ve çabayı görerek karşılığını ve sonucunu fazlasıyla vermek” anlamında Allah için de kullanılmaktadır.¹⁵⁵ Aynı kökten türeyen şâkir ve şekûr isimleri “az da olsa kulun itaat ve ibadetine fazlasıyla karşılık ve mükâfat veren” anlamında Allah için kullanılmaktadır.¹⁵⁶ Nitekim bir âyette, gönüllülük esasına dair ve gönlünden koparak bir hayır işleyen kimsenin hayrının karşılığını fazlasıyla vermek anlamında Allah için kullanılmıştır.¹⁵⁷ Ayrıca âhirete iman edip onun için çalışarak hazırlık yapan müminlerin çabalarının karşılıklarının verileceği ifade edilmektedir.¹⁵⁸

Kur'an'da imtihan gereği insanın, karşılaşması muhtemel birçok zorluk ve sıkıntıya katlanarak, sevabını Allah'tan umarak sabretmesi, şikâyet ve sızlanma yerine her durumda şükredilebilecek bir nimetin farkında olması anlamında çok sabreden ve çok şükreden bu kimseler için nice ders, ibret, alamet, sır ve hikmetin bulunduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁹ Hz. Nûh'un, şükreden bir kul olduğu ifade edilerek, onun örnekliğinde kullar şükre ve minnettarlığa davet edilmektedir.¹⁶⁰ Ayrıca müminlerin hayrı ve

¹⁵⁰ el-Ahkâf 46/15.

¹⁵¹ el-İsrâ 17/11.

¹⁵² en-Nisâ 4/28.

¹⁵³ el-Bakara 2/286; el-En'âm 6/68; el-Kehf 18/24, 63, 73; et-Tevbe 9/67; Tâhâ 20/126; es-Secde 32/14; el-Câsiye 45/34.

¹⁵⁴ Abese 80/17; Hûd 11/9; el-İsrâ 17/67, 89; el-Hac 22/66; el-Furkân 25/50; eş-Şûrâ 42/48; ez-Zuhrûf 43/15.

¹⁵⁵ Ebû Muhammed Mekkî ibn Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ buluği'n-nihâye*, thk. eş-Şâhid el-Büşîhî (Mecmû'atu Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 2008), 1/526; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksud İbn Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/214.

¹⁵⁶ Said b. Ali b. Vehf el-Kahtânî, *Şerhu Esmâi'l-lâhi'l-hüsna fî dev'il-kitâbi ve's-sünne* (Riyâd: Matba'a Sefîr, ts.), 125-126.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/158; eş-Şûrâ 42/23; Fâtır 35/30, 34; et-Tegâbün 64/17.

¹⁵⁸ el-İsrâ 17/19.

¹⁵⁹ İbrâhîm 14/5; Lokmân 31/31; Sebe' 34/19; eş-Şûrâ 42/33.

¹⁶⁰ el-İsrâ 17/3.

iyiliği; başa kakmadan,¹⁶¹ karşı taraftan teşekkür veya herhangi bir karşılık beklemeden yerine getirdikleri ifade edilerek amellerin sadece Allah rızası için işlenmesi gerektiğine ve karşılığının Allah tarafından mutlaka verileceğine vurgu yapılmaktadır.¹⁶²

Sonuç

Nimete şükretmenin, kendisi de bir şükür vesilesidir. Çünkü şükredebilmek derin bir bilinç ve büyük bir farkındalık gerektirmektedir. Bu sebeple şükür becerisini kazanıp geliştirmek için sürekli nimet ve imkânlar üzerinde tefekkür etmek büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan şükür, bilinçli ve şuurlu biçimde hayatın merkezine yerleştirmek büyük bir emek gerektirir. Hayata anlam ve değer katan manevi bir hazine olarak şükür, insanın elindeki nimetlerin kıymetini bilmesini ve bu nimetlerin hayrını görmesini sağlar. Şükür insanı olgunlaştıran bir değerdir. Bu değerden yoksunluk, hayatı yüzeysel, değersiz ve anlamdan uzak yaşamak demektir. Çünkü hayat şükürle anlam kazanır ve şükürle insan huzur ve saadete ulaşır. Bu bakımdan şükür huzur ve mutluluğun anahtarıdır. Güven ve selameti sağlayan şükür, bereket kaynağıdır. Şükür, nimetin artmasının aracıdır. Şükreden insanın ruh dünyası geniş, kalbi huzur dolu; hayatı anlamlı ve bereketlidir. Bu yüzden Allah, Kur'an'da her vesileyle kullarını şükretmeye davet ve teşvik etmektedir.

Bu çalışmada Kur'an perspektifinden şükür kavramının mümin bireyin düşünce, duygu, tavır ve eylemleri üzerindeki etkileri incelenerek şükürün, insanın hayatındaki vazgeçilmez bir konuma sahip olduğu görülmüştür. Huzur ve bereket kaynağı olarak şükür duygusunun, insanın düşünce ufkunu genişlettiği, elindeki nimetlerin kıymetini bilmesini ve onlardan en üst düzeyde istifade etmesini sağlayarak yaratıcısıyla sıcak ve samimi bir şükran ve minnettarlık bağı kurduğuna temas edilmiştir. Bu bağlamda şükürün yer yer imanla, salih amelle, teslimiyetle, tevekkülle, takvayla eşdeğer kullanıldığı ve şükür ile oruç, hikmet, dünya ve âhiret saadatinin temini arasında güçlü bir sebep sonuç ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca şükür duygusunun insanın ruh dünyasını zenginleştirdiği, olaylara daha olumlu ve iyimser bakma becerisini kazandırdığı bilgisine ulaşılmıştır. Manevi bir zenginlik kaynağı olarak şükürün insanın ruh ve beden sağlığının korunması ve muhafaza edilmesi bakımından eşsiz bir yere sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Dahası şükürün insanın dünya ve âhirette daha güvenli, huzurlu ve mutlu olmasını sağladığı ve ona Allah'ın rızasını, hoşnutluğunu, sevgisini, yakınlığını ve ilahi desteğini kazandırması yönüyle bitmez tükenmez bir hazine olduğu tespit edilmiştir.

¹⁶¹ el-Müddessir 74/6.

¹⁶² el-İnsân 76/9; el-Leyl 92/17-21.

Bu bakımdan şükürün, insana elindeki maddi ve manevi nimetler hakkında yüksek bir farkındalık şuurunu ve olaylara karşı iyimser bakma becerisini kazandırdığı görülür.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fûad. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996.
- Akalın, Şükrü Halûk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Akın, Galip. "Suyun İnsan Sağlığı İçin Önemi ve Su Kirliliği". *Antropoloji* 21 (01 Ocak 2005), 0-0. https://doi.org/10.1501/antro_0000000295
- Ayten, Ali - Düzgüner, Sevde. *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Ayten, Ali - Öztürk, Gülüşan Göcen - Kenan Sevinç - Eyüp Ensa. "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (01 Nisan 2012), 45-79.
- Bahadır, Merve - Çapcıoğlu, İhsan. "Dijitalleşen Dünyada Anlam Arayışı: Altın Çağ Şifa Teknikleri Örneği". *Turkish Academic Research Review* 6/4 (31 Aralık 2021), 147-177. <https://doi.org/10.30622/tarr.1016671>
- Bardakoğlu, Ali. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/436-440. Erişim 31 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurban#2-islamda-kurban>
- Buladı, Kerim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Cemel, Hasan İzzuddîn. *Mu'cem ve tefsîr lugavî li kelimâti'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l- 'Amme li'l-Kutub, 2008.
- Cengiz, Veysi. "Tasavvuf Klasiklerinde Oruç". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 25/50 (01 Ekim 2022), 133-166.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulgafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü'l-Ta'rifât*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrıncı, Mustafa. "Şükür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/259-261. Erişim 05 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukur>
- Çınar, Mehmet. "Oruç İbadetinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkisi: Deneysel Bir Araştırma". *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (30 Aralık 2021), 1007-1028. <https://doi.org/10.14395/hid.958876>
- Doğan, Mahir. "Sürdürülebilirlik: Su ve Suyun Önemi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 10/1 (31 Ocak 2023), 176-192.
- Doğan, Mebrure. "Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Deneysel Olarak İncelenmesi". *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 495-533. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1164651>
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları, 25. Basım, 2014.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Behru'l-muhîtu fi't- tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru Ebî's-Su'ûd*. Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kaynakları*. Ankara: Otto, 2017.
- Ermiş, Hamza. *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2014.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-luğa*. thk. Muhammed Avd Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Ferâhî, Abdulhamid. *Müfredâtu'l-Kur'an li'l-Ferâhî*. thk. Muhammed Ecmel Eyyüb el-İslâhî. Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyyi, 2002.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmîrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetu Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. thk. Muhammed Naîm el-Urkusûsi. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle li't-Tibâi ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 8. Basım, 2005.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet, ts.
- Hökekleli, Hayatî. *İslam Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2017.
- 'Abd al-Razzâq al-Qâshânî - Demirli, Ekrem. *Tasavvuf Sözlüğü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- İşık, Mesut. *Kur'an-ı Kerim'de Deyimler ve İnsanın Temel Özellikleri*. Erzurum: Fenomen, 2019.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım, 2017.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyeti li'n-Neşr, 1984.
- İbn Ebî Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah. *eş-Şükr*. thk. el-Bedr Bedir. Kuveyt: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Basım, 1980.
- İbn Ebî Hatem, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed - Teyyib, Es'ad Muhammed. *Tefsîru İbn Ebî Hatem*. Suudi Arabistan: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1998.
- İbn Ebî Sa'lebe, Yahyâ b. Selam. *Tefsîru Yahyâ b. Selâm*. thk. Hind Şelbî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*. thk. eş-Şâhid el-Bûşîhî. 13 Cilt. Mecmû'atu Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 2008.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Komisyon. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdr, 3. Basım, 1993.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdulhamid Henedâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Kahtânî, Said b. Ali b. Vehf. *Şerhu Esmâi'l-lâhi'l-hüsnâ fî dev'il-kitâbi ve's-sünne*. Riyâd: Matba'a Sefîr, ts.
- Kalkan, Ahmed. *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*. 10 Cilt. İstanbul: Step Ajans Matbaacılık, 2014.
- Karakuş, Abdulkadir. "Allah'a İmanın ve O'nunla İletişimin Ruh Sağlığına Olumlu Katkıları". *Diyanet İlmî Dergi* 59/2 (19 Haziran 2023), 389-408.

Köylü, Mustafa. “Kur'an'da Ruh Sağlığı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (01 Mayıs 2011), 5-37. <https://doi.org/10.17120/omuifd.52104>

Köylü, Mustafa. “Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (01 Şubat 2010), 5-36. <https://doi.org/10.17120/omuifd.40460>.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru'l-Mâtürîdî*. thk. Mecdi Baslûm. 10 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdulmaksud İbn Abdurrahman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Mekkî, Ebû Tâlib. *Kût'u'l-kulûb*. thk. Asım İbrahim el-Keyâlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.

Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehâte. Beyrut: Dâru İhyâi Turâs, 2002.

Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemul-lugati'l-'Arabiyyeti'l-mu'asire*. 'Alemlü'l-Kütüb, 2008.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihi'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1999.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. çev. Şefik Can. 6 Cilt. İstanbul: Ötügen, 22. Basım, 2022.

Sayın, Esmâ. *Tasavvuf Eğitimi*. İstanbul: Rağbet, 2018.

Şentürk, Hâbil - Yakut, Selahattin. “Hayatın Anlamı ve Din”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (01 Aralık 2014), 45-60.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Terekî. 26 Cilt. Dâr Hicr li't-Tibâ'e ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 2001.

Tarhan, Nevzat. *Değerler Psikolojisi ve İnsan*. İstanbul: Timaş Yayınları, 11. Basım, 2018.

Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 5. basım, 2011.

Tehânevî, Muhammed b. Ali. *Mevsû'atu keşşâfi istulâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. çev. Abdullah el-Hâlidî. thk. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, ts.

Topaloğlu, Bekir. “Şekûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/493, 05 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sekur>

Uludağ, Süleyman. *Hayata Sûfî Gözüyle Bakmak*. İstanbul: Dergâh, 2. Basım, 2017.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. Basım, 2012.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-besît*. thk. Komisyon. 25 Cilt. İmâdetu'l-Behsi'l-İlmî, 2009.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelil Abdeşelbî. Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi'te'vil*. thk. İmâm ez-Zeyleî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1986.

